

A Szekuritáté által gondosan kidolgozott ál-szökési tervből többszörösen ki-
lóg a lóláb. Sass Kálmán a zárkatársát – úgymond – azzal bizta meg, hogy a sike-
res börtönbeli szökése után közölje a feleségével: nem lesz öngyilkos, Weltinét
pedig kérje meg, többet ne küldjön neki levelet, mert azok nem jutnak el a cím-
zetthez.¹⁷¹ Egy magára valamit is adó kém, hírszerző ilyen szarvashibákat nem
követ el! Az egész konstrukció másik gyengéje: a romániai kémszolgálatot ál-
lítólag „pénzelő” Welti-Schneider Berta akkor már nagyon idős hölgy volt, aki
önmagát is nagyon nehezen tudta ellátni.

Sass Kálmán a halálos ítélet kimondása után rájött, hogy cellatársa becsapta.
1958. október 16-án a kolozsvári Katonai Törvényszék elnökéhez írt fellebbezési
és kegyelmi kérvényében az ellene felhozott koncepciók vádak mindenikét kate-
gorikusan visszautasította:

„1. Én nem hoztam létre felforgató szervezetet, és ilyesmivel senkit nem biz-
tam meg.

2. A külföldi országokkal való kapcsolatot illetően kijelentem: Svájcban Welti
és felesége fogadott szüleim voltak, tehát velük családi levelezésem volt. Keres-
kedelmi és hivatalos levelezésem volt Debrecennel, a püspöki hivattal, 1945–
1946-ban Debrecenben tímárműhelyem volt.

3. Soha nem fejtettem ki propagandát a népi demokratikus rendszer ellen, a
leveleim, feljegyzéseim teljesen személyes jellegűek voltak.

4. 1937-ben a nagyváradi törvényszék azzal vádolt, hogy kommunista vagyok,
kommunista propagandát folytatok. Később azzal vádoltak, hogy 1943–1944-
ben egy Debrecenből irányított illegális szervezet tagja voltam.

5. *Nem voltam fasiszta*, az újságcikkeimet és a kalendáriumban megjelent írá-
saimat 1956-ban közöltem.

A cselekedeteim nem képezik a halálos ítélet indokát – véleményem szerint.
Kérem, hogy a halálos ítéletet változtassák életfogytiglani börtönbüntetés-
re.”¹⁷²

A historiográfus akár elégedett is lehetne: egy, a politikai üldöztetéstől, meg-
torlástól vészterhes korszak megtorló mechanizmusának egy szegmensét sike-
rült feltárnia. Úgy tűnik, a feltárást folytatni kell: a romániai titkosszolgálatok
ma is menetrendszerűen készítenek bizonyos valóságelemekre, tényekre épülő,
„kémkedésről szóló” jelentéseket, kiadványokat. Számos újságcikk, tanulmány,
sorozat a *Magyar kémkedés Romániában* címet viseli.¹⁷³

1956 az Érmelléken

Míg a történelmi Erdély legfontosabb városaiban, elsősorban Kolozsváron,
Marosvásárhelyen, Brassóban, valamint a Székelyföld kisvárosaiban a magyar-
ságot az anyaországi erjedési folyamatok, a Petőfi Kör vitái foglalkoztatták és
hasonló szervezkedési kísérletekre is sor került – szemléletes példa a Nagy Lász-

171 Uo.

172 ACNSAS, Fond penal, nr. 102., volt. 5. f. 100–100., hátlap.

173 Florian Garz: *Spionajul maghiar în România*. in: *Apocalipsa și România*. Editura
Miracol, București, 2004., pag. 148–172.

ló nevével fémjelzett sepsiszentgyörgyi Kossuth Kör, vagy a marosvásárhelyi
Orvosi- és Gyógyszerészeti Intézetben alakult Ady Kör –, addig a Partiumban,
elsősorban az Érmelléken, a nemzetközi helyzet enyhülése, a „genfi szellem” kö-
zép-kelet-európai kisugárzása volt a közbeszéd egyik témája.

A román-magyar határmente, a Magyar Alföld keleti része a legtermékenyebb
régiók közé tartozik. A tűzzel-vassal, az éjszakai „fekete autóval”, a Duna-csa-
tornához való elhurcolással erőltetett kollektivizálás itt érintett a legtöbb érde-
ket. Egy jómódú szalacsi, érmelléki paraszt gazdagabb volt, mint egy székelyföldi
„földbirtokos”.

Az előbb halálra, majd életfogytiglani kényszermunkára ítélt Balaskó Vilmos
érolaszi lelkipásztor kötetben is megjelent visszaemlékezése, a vele készített
mélyinterjú 1956 „forró nyarának és őszének” érmelléki rezonanciájáról, lecsa-
pódásáról, hangulatairól hiteles képet nyújt:

„– Na, hallod, komám, csuda dolgok mennek ám „odaát” végbe!

– Nem bánom én, komám, nem is akarok hallani róla!

– De, komám, ott úgy verekednek és olyan dolgokat beszélnek!

– Milyen dolgokat, te komám?

– Hát, én nem tudom elmondani, de ha én is odamennék, te mit csinálnál,
komám?

– Hát, akkor én is mennék, komám!”¹⁷⁴

Az érmihályfalvi csoport peréről eddig megjelent tanulmányok¹⁷⁵ joggal hang-
súlyozzák: Sass Kálmánt és Hollós Istvánt elsősorban a Belügyminisztérium
70/1957. számú operatív parancsa alapján a „fasiszta” párttagságukért, az ille-
gális Magyar Ellenállási Mozgalomban kifejtett aktivitásukért ítélték halálra és
végezték ki. Mindez nem zárja ki, sőt megerősíti: a magyar forradalom és sza-
badságarc hatására az Érmelléken is szervezkedési kísérletekre került sor.

Érendréden Bujdosó Géza állatorvos vezetésével államellenes szervezkedés
indult. Tagjai: Ábrám Sámuel, Avasán Gyula, Fischer Lajos István, Kiss Miklós,
Kovács Lajos, Szaleczki Miklós, Szilágyi Kálmán, Truczka Sándor. Az elsőrendű
vádlatot, Bujdosó Gézát, 1960. szeptember 30-án 15 évi börtönbüntetésre ítélték,
a többi vádlottat kettőtől 10 évig terjedő börtönbüntetéssel sújtották.¹⁷⁶

Sass Kálmán letartóztatására az ürügyet az jelentette, hogy: „1956 őszén, a
magyarországi fasiszta lázadás idején, az ő hatására egy érmihályfalvi fiatalok-
ból álló csoport Reisz Ferencsel és Bircze Jánossal az élen létrehoztak egy felfor-
gató szervezetet a községben, ellenforradalmi kiáltványokat állítottak össze és
terjesztettek, amelyekben a lakosságot arra biztatták, hogy fegyverrel a kézben
támogassa a magyarországi ellenforradalmat, harcoljon Erdélynek az ellenforra-
dalmi Magyarországhoz való csatolásáért.”¹⁷⁷

174 Balaskó Vilmos: im., 21.

175 *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)*. Pro-Print Könyvkiadó,
Csíkszereda, 2006.

Milota József: *Bihar megyei megmozdulások az 1956-os magyar forradalom hatására*.
RMSz., 1999. febr. 27–28.

176 *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adatai 1956–1965*. Polis Könyvkiadó –
Erdélyi Múzeum Egyesület. Kolozsvár, 2006., 78., 114., 2006., 310., 317., 332.

177 ACNSAS, Fond penal, nr. 102. I. kötet, f. 172., 179. IV. kötet, 288–326.

Sass Kálmán a magyar forradalom hatására hat-nyolc verset írt, amelyeket 1957. január 8-a és 17-e között füzetlapokra letisztázott, a letartóztatása előtt néhány nappal a lapokat Borbély Lídiánál rejtette el. A versek gyarló klapan-ciák, semmi közük a költészethez, a tartalmuk viszont nyílt kiállítás a magyar forradalom eszméi mellett:

„Vértől piros a föld, könnyet hullat az ég.
Nagyságos Isten, óh mondd, hogy meddig még?
Meddig tapos rajtunk kegyetlen ellenség?
S jön-e a segítség?”

– írta a *Gyermekifjak börtönvagonokba!* című versében. Egyben arra is utalt, hogy a „pesti srácok” százait, ezreit a Szovjetunióba hurcolták. A vádiratban és az ítélet szövegében „felforgató, a népi demokratikus rendszerrel szemben ellenséges” versnek minősítették *A házmesterfiú* című, a kötetben külön dokumentumként közölt verset is.¹⁷⁸ A „vers”, illetve a prózában elmesélt történet a megrögzött kommunista házmester Jánoskájának állít emléket, aki a forradalom napjaiban „Molotov-koktéllal” a kezében egymaga rohant szembe a tankoszloppal.

A halálos ítélet meghozatalában súlyosbító körülménynek számított, hogy Sass Kálmán az 1956-os magyar forradalmat megelőzően *Magyar Jövő* címmel „egy politikai és társadalmi, antikommunista, nacionalista, sovinszta jellegű” folyóirat kiadását szorgalmazta. A szerkesztéssel Seligo Számadó Ernő költőt, író, a perben életfogytiglani kényszermunkára ítélt, Érkeserűben lakó barátját bízta meg. Azért, hogy megkönnyítse a magyar állampolgárságú Számadó Ernő „ellenséges tevékenységét”, Halmágyi László vádlott-társától egy „Erika” márkájú írógépet kölcsönzött.¹⁷⁹

A folyóirat liberális, vallásos szellemű irodalmi és művészeti jellegű időszakos kiadvány lett volna. Sass Kálmánnak az volt az elképzelése, hogy a folyóiratot érmelléki szellemi műhellyé formálja, neves írókat, művészeket hív meg Érmihályfalvára és valójában ők garantálják a magas művészeti színvonalat és a nagyszámú olvasót.¹⁸⁰

Az érmihályfalvi csoport perének egyik, az eddig megjelent tanulmányokban – sőt a túlélő Balaskó Vilmos emlékiratában – *egyáltalán nem tárgyalt fejezete az 1956-os magyar forradalmi harcokhoz kapcsolódik!* 1956 október végén Virág Lajos biharvajdai református lelkész felkereste Kerecsényi Gábort a borpincéjében. Jelen volt Okos Kálmán, Balogh Gyula, Csordás Lajos és Szilágyi Géza, valamennyien biharvajdai lakosok, a helyi református egyházközség tagjai. Borozgatás közben a magyarországi forradalomról, az esetleges segítségnyújtásról beszélgettek. A vádirat és az ítélet szerint: „... a vádlott teljes mértékben egyetértett ezekkel az eseményekkel, azt javasolta a jelenlévőknek: abban az esetben, ha hazánkba is áttérjed az ellenforradalom, ők is aktívan vegyenek részt ebben, ilyen értelemben papi tisztségét kihasználva, arra kérte a jelenlévőket, hogy ezt az elhatározásukat esküvel erősítsék meg, amelyet

¹⁷⁸ Uo. I. kötet, 409–422., 410–411., hátlap.

¹⁷⁹ Uo., III. kötet, 113., hátlap.

¹⁸⁰ Uo., III. kötet, f. 232–235.

felemelt kézzel, lábon állva mondtak el, többször kimondva az „esküszünk!” szót.

Ugyancsak akkor arról is tárgyaltak: segítséget kellene nyújtssanak a magyarországi ellenforradalmároknak és harcoljanak a lázadók oldalán. Elénekeltek a magyar himnuszt is.¹⁸¹

Virág Lajos az utolsó szó jogán kijelentette: nagyon részeg volt, nem emlékszik semmire. Ennek ellenére 1958. október 4-én a Kolozsvári III. Hadtest Katonai Törvényszéke életfogytiglani kényszermunkára ítélte. Kerecsényi Gábort, Okos Kálmánt és Balogh Gyulát egyenként 15 évi kényszermunkára és 8 évi polgári jogvesztésre ítélték, Csordás Lajost és Szilágyi Gézát – mivel a vizsgálati fogság idején – társaik ellen terhelő vallomást tettek – felmentették.¹⁸² A kihallgatási jegyzőkönyvekből kiderült: valóban próbálkoztak szervezet létrehozásával, de erre november 4-e miatt már nem került sor.

A Biharszentandrás született, a Cernovili-i Orvosi és Gyógyszerészeti egyetemen végzett román anyanyelvű Mann Cornel érmihályfalvi gyógyszerész egyik legfőbb bűne az volt, hogy „a magyarországi ellenforradalmi események idején, 1956 őszén Hollós Istvánnal együtt kijelentette: egyetértene azokkal, dicsőítették ezeket az eseményeket, remélve az ellenforradalom győzelmét és annak áttérjedését hazánk területére is.” Emellett terjesztette „az imperialista rádióadók híreit, fenntartva a nézetet, hogy hazánk rendszere megváltozik, valamint Erdélyt átadják egy tőkés-földesúri Magyarországnak.”¹⁸³

Az állítás nem légből kapott: Mann Cornel baráti köre szinte kizárólag magyarokból állt, egyetlen lánya Magyarországra, Székesfehérvárra ment férjhez. Mann Cornel Székesfehérváron hunyt el, ott is temették el. A román hatalom renegátnak tekintette és ekként kezelte. A kolozsvári Katonai Bíróság 25 évi szigorított fegyházbüntetésre és tíz évi polgári jogvesztésre ítélte.

A kiszemeltek

Az érmihályfalvi, biharvajdai csoport tagjaival a Szekuritáté nagyváradi börtönében párját ritkító kegyetlenséggel, szadizmussal bántak el. Az egyetlen olyan erdélyi magyar politikai per, amelynek már egyetlen túlélője sincs! Az elítéltek nagyrésze a börtönből való szabadulása után hamar elhunyt. A kommunista diktatúra a rendkívül szigorú büntetésekkel nem csak példát akart statuálni, hanem a zömmel magyarok által lakott határmenti településeken nemzedékek során át a félelem, a rettegés légkörét akarta megteremteni. Sajnos mindez olyan tökéletesen sikerült, hogy 17 évvel az 1989. évi rendszerváltás után is borzalommal beszélnek, illetve nem beszélnek az akkori vészorszokról.

A per célja nemcsak a megfélemlítés, a belső ellenzék likvidálása, elhallgatatlása volt, hanem dr. Andrassy Ernő magánműzeumi gyűjteményének elkobzásával páratlan eszméi és anyagi értékű régészeti leletek, tudományos gyűjtemények, illetve a képtár és könyvtár megkaparintása is. A retorzió méreteit

¹⁸¹ ACNSAS, Fond penal, nr. 102., II. kötet, f. 389–394.; IV. kötet, f. 149–150, 246.; 288–326.

¹⁸² Uo., IV. kötet, 288–326.

¹⁸³ Uo., III. kötet, f. 1342–1350.; IV. kötet, 181–183, 261, 288–326.

bizonyítja, hogy az Érmellék népszerű orvosának, nőgyógyászának letartóztatása után 14 napon át zajlott a régészeti leletek, madártojás gyűjtemények, a könyvtár, a képtár leltározása. Egy tollvonással felszámolták az ország egyetlen, valóban európai színvonalú magán régészeti múzeumát! A család az elkobzott műkincsek közül a mai napig semmit nem kapott vissza. A hatalmas gyűjteményt, két orvosnemzedék teljes vagyonát a 375/1958 számú határozat alapján *személyi vagyontárgyak* címén kobozták el. Csak szemelgetni lehet a több tízoldalas leltári összesítésből: három edénytöredék az ottományi neolitikumkori kultúrából, egy nagy, félig rekonstruált bronzkori fazék, hat középkori kard, 95 ornitológiai kötet, szeparátumok, 12 láda régészeti lelet, tojásgyűjtemények, Jó-kai Mór összes műveinek 130 kötetes díszkiadása, (ma a budapesti antikváriumokban egy ilyen kötet ára 40. 000 Ft.), festmények Barabás Miklóstól, Thorma Jánostól, Nagy Oskártól, Fekete Károlytól, Galov Erzsébettől. A leltár szerint összesen 1056, könyvritkaságnak számító kötetet koboztak el.¹⁸⁴ Szétszórták a 4200 kötetes könyvtár teljes állományát.

Negyven darab nagy értékű festményt, 4560 darab régészeti leletet, 6000 darab régi pénzt, szőnyeget, zongorát, ritka ezüst evőeszközöket, régi bútorokat, porcelánt is elvittek.

Dr. Andrassy Ernő Budapesten élő két fia és a lánya e sorok írójának átadta a legszemélyesebb iratokat, köztük édesapjuk levelezését, feljegyzéseit. A per kapcsán elkobzott régészeti leletek, műkincsek valódi értékéről, nagyságáról csak így alkothatunk képet.

Dr. Andrassy Ernő családja Kászonjakabfalváról származott. Előnevük: Nagykászoni Jakabfalvi Andrassy család. Dr. Andrassy Ernő 1894-ben született Szalacson. Amikor letartóztatták, 64 éves volt. A családban ő már a második orvosnemzedékhez tartozott, az édesapja, idős Andrassy Ernő szintén orvos volt.

Anyai nagyapja, Hetényi Kovács János 40 évig a híres Debreceni Református Kollégium tanára volt. Móricz Zsigmond *Légy jó mindhalálig* című regényében nagy-nagy szeretettel írt róla. A tudós professzor 1899-ben, nyugdíjazása után Szalacsra költözött. Tulajdonképpen neki köszönhető, hogy a budapesti és a müncheni egyetemen orvosi diplomát szerzett ifjú Andrassy Ernő oly nagy szeretettel vonzódott a természethez, a madarakhoz, a régészethez. Visszaemlékezéseiben így öröközte meg Hetényi Kovács János alakját: „... nekem állandóan mesélt, tanítgatott, mit lehet látni, találni a mezőn, a nádasban az Ér-partján és az erdőben? Megvette a Brehms teljes kiadását. Sokat mesélt az 1850-es években tett egyiptomi gyűjtőútjáról. Tisza Domokost (az első magyar Afrika-kutató – T. Z.) kísérte el, és az ott gyűjtött 47 láda leletet, odaajándékozta a Nemzeti Múzeumnak. A leégett Múzeum Afrika kiállításának első termében volt a nagyapám életnagyságú képe.

Szalacson gyűjtöttünk mindent, lepkét, bogarat, növényeket. Engem a madártojások és a régi pénzek érdekeltek. Megtanított preparálni is. Andrassy nagyapám bányamérnök volt és a Kolozsvári Múzeum alapító tagja. Nagyon sok római feliratos faragott követ ajándékozott a múzeumnak. Így hát az archeológiával való foglalkozásom is örökletes.

¹⁸⁴ ACNSAS, Fond penal, 102., VI. kötet, f. 208–220

47 éve vagyok orvos az Érmelléken, Érmihályfalván. Tehát volt alkalmam megismerni ezt a vidéket, az itt mozgó mindenféle lényt. Tojásgyűjteményemben az itt fészkelő 110 féle madárnak a tojásai megvoltak. (És az egész világból sok cserepéldány.) Volt több mint 6000 régi pénzem. És a saját pénzemen végzett kutatásaim eredménye 4500 darab archeológiai tárgy, kezdve a pattintott kőkori tárgyakon át minden korból. Közben a nagyapák által elkezdett 4200 kötetes könyvtár. De, sajnos 1958 nyarán lettem elítélve, vagyonelkobzással súlyosbítván. Így a hatalmas és szép gyűjteményem is oda van. Szerencsére, a legnagyobb részben a nagyváradi múzeumba került be és így szakértő kezekbe került. Az írógépem is ott van. Hat év alatt a tollal való írástól elszoktam. Bocsánatot kérek ezért a rossz írásért.

A Madártani Intézettel 1923 óta vagyok összeköttetésben. Őket kértem meg, hogy juttassák el az összeállított állatok névsorát Önökhöz. Örölnék, ha így fent maradna az Érmelléken élt állatok neve. A madártani, de főleg régészeti ásatási feljegyzéseim nem tudom hol vannak. Éppen akkor akartam végleges formában megírni az Érmellék bronzkorát és külön az itt talált jégkorszaki állatcsontokat, amikor le kellett tennem a tollat. Illetve felálltam az írógép mellől. Ezt pedig emlékezetből megírni már nem tudom.”¹⁸⁵

Orvostanhallgatóként 1914 és 1918 között az édesapja által vezetett érmihályfalvi hadikórházban dolgozott. Az orvosi diploma megszerzése után rövid ideig a debreceni bábaképző orvosa volt, majd az egyetem akkor induló szülészeti klinikájára nevezték ki. 1919-ben édesapja kérésére és súlyos betegségének hírére végleg hazaköltözött Érmihályfalvára. A trianoni békeszerződés aláírása után elveszítette körorvosi állását, 1926-ban magánrendelőt nyitott, ahol 1958. július 25-ig, a letartóztatásáig dolgozott.

Dr. Andrassy Ernő az Érmellék jeles közéleti személyisége is volt: 1922 és 1938 között a legálisan működő Országos Magyar Párt járási elnökévé választották. Mint hithű római katolikus, az Érmelléki Római Katolikus Egyházközség világi elnökeként, a Pro Deo et Ecclesia pápai kitüntetés tulajdonosaként tevékenykedett haláláig. 1940. szeptember 5-én az Érmihályfalvára bevonuló magyar csapatokat ő fogadta. Beszédében védelmet kért az Érmelléken akkor még csak szórványban élő románok, illetve Érmihályfalva és a környék nagyszámú zsidó lakossága számára. (1958-ban az ítélet meghozatalakor mindezt nem vették figyelembe. Az általa megmentett román jegyző azt állította: a magyarok megölték!) Magyarországot 1944. március 19-én megszállták a németek. Megkezdődött az észak-erdélyi zsidók megsemmisítő táborokba való szállítása. Elhurcolásuk

¹⁸⁵ Dr. Kovács Lajos: *Az Érmelléke jeles kutatójáról*. Romániai Magyar Szó, Új sorozat, 1993. november 20–21.

A Tisza síkságának keleti peremvidéke, a Krasznától a Berettyóig terjedő mocsárvilág a természetbúvárok igazi paradicsoma: az Érmelléke, 42 település alakult itt ki, a legjelentősebbek: Érendréd, Szalacs, Érmihályfalva, Székelyhid, Diószeg, Biharfélegyháza. Az Érmellék jeles szülöttai: Diószegi Kis István (Diószeg 1635–1698), Kazinczy Ferenc (Érsemjén, 1759 – Széphalom, 1831.), Szentjóni Szabó László (Ottomány, 1767 – Kufstein, 1795.), Fényes Elek (Csokaly, 1807 – Újpest, 1876), Irinyi József (Albis, 1822 – Pest 1859), Gyalóky Lajos (Szalacs, 1825 – Nagyvárad?, 1899), Fráter Lóránd (Érsemjén, 1872 – Budapest, 1930), Ady Endre (Érdmindszent, 1877 – Budapest, 1919), Ady Lajos (Érdmindszent, 1881 – Budapest, 1940), dr. Andrassy Ernő (Szalacs, 1894 – Érmihályfalva, 1968).

előtt a zsidók egyházi irataik megőrzésével dr. Andrassy Ernőt bízták meg. Emiatt gyakran került összetűzésbe az akkori magyar hatóságokkal.

Dr. Andrassy Ernő tudományos munkásságát Európa-szerte ismerik, számontartják. Az a mocsárvilág, amelyet ő kutatott, – az Ecsedi láp – már nincs, teljesen megszűntették, csak az ő kutatásai alapján varázsolhatjuk magunk elé! Ceaușescu örülete nyomán 1968-ban – többszöri próbálkozás után – a mocsárvidéket teljesen lecsapolták. Odalett a mocsárlakók ősi életformája, eltűnt a mocsárvidék pótolhatatlan, csodálatosan gazdag flórája és faunája, a Duna-deltával vetekedő páratlan madárvilága.¹⁸⁶

A sors keserű fintora, hogy Andrassy Ernő letartóztatása után a londoni Oológusok Társaságának tagjai nem a tudós egyéni sorsa, drámája felől érdeklődtek, hanem a páratlan tojásgyűjtemény megmaradása foglalkoztatta.

Dr. Andrassy Ernő régészeti kutatásai során kapcsolatba került dr. Roska Mártonnal, a Ferenc József Tudományegyetem tudós professzorával, régésszel, akivel az ottományi Várhegyen, földvárban végzett ásatások során a bronzkor addig ismeretlen kultúrszintjét fedezték fel, melyet a „locus classicus”-elv alapján *ottományi kultúraként* írtak le, és így tartja számon a nemzetközi régészet. A felfedezés világszenzációnak számított! A tárgyalás során szó esett a román hatóságok által kegyetlenül üldözött és többször megalázott, „szervezkedéssel és kémkedéssel” vádolt Roska Mártonnal kialakított kapcsolatáról is.

Dr. Andrassy Ernő letartóztatása után a múzeumi gyűjteményét, a 4200 kötetet számláló, nemzedékeken át gondosan rendszerezett könyvtár egészét, jegyzeteit, írógépét elkobozták. A múzeum egy része a székelyhídi, nagyobbik része a nagyvárad múzeumba került. Nagyértékű tárgyak, régészeti emlékek, egyedi feljegyzések örök időkre elkallódtak, nagy-nagy veszteséget okozva ezzel az egész tudományos világnak. A tudomány elleni, államilag támogatott merénylet iskolapéldájáról van szó!

A rendszer embertelenségét, kegyetlenségét bizonyítja, hogy a múzeumi gyűjtemény, a könyvtár leltározását a nagyvárad múzeum munkatársaival végeztették el, akiket fiaiként nevelt, tájékoztatott saját felfedezéseiről!

Nemcsak a tudóst, a magyar, román és zsidó betegek körében népszerű orvost akarták megbüntetni (a harmincas években, amikor szívizomgyulladás miatt élet és halál között vergődött, az érmihályfalvi zsidó hitközség tagjai a zsinagógában először imádkoztak nyilvánosan egy keresztény orvosért!), hanem az *erdélyi magyarság jogfosztását bizonyító dokumentumok külföldre juttatóját* is. Akkor tekintélye volt a környéken, hogyha valakit fogadott az érmihályfalvi állomáson, a rendőrség, a Sziguranca, később a Szekuritáté, ott helyben nem

186 Dr. Andrassy Ernő érdeme, hogy felhívta a tudományos világ figyelmét az Érmellékre, az akkor még teljes gazdagságában pompázó csodálatos világra, így több tudományág számára megnyílt a lehetőség az Érvölgye kutatására.

Mintaszerűen, nagy-nagy tudományos ígérennyel létrehozott madártojás-gyűjteménye ma is a nagyvárad múzeum egyik legértékesebb része. Madártani kutatásai elismeréseként 1924-től a Magyar Madártani Intézet „rendes megfigyelő” tagja lett, 1934-től pedig a londoni Oológusok Társaságának (madártojás-gyűjtők) tagja volt, s ezzel megnyílt számára a cserlehetőség öt világrész kutatóival. Több ezer hazai és külföldi tojásból álló gyűjteményt állított össze, megtanulta a tojáspreparálás és fészkekaljak nemzetközi normák szerinti nyilvántartását.

merte letartóztatni, barátai csomagjait a román vámosok soha nem ellenőrizték. Dr. Majláth Gusztáv Károly erdélyi római katolikus püspök a két világháború között dr. Andrassy Ernő segítségével vitt ki Magyarországra a román hatóságok kisebbségi politikájára vonatkozóan terhelő bizonyítékokat. Mindez az 1958. október 4-én kihirdetett ítélet szövegében vádpontként szerepelt.

Dr. Andrassy Ernő a második bécsi döntést követően, és a honvédek 1940. szeptember 5-i bevonulása után, őrséget állíttatott a román családok védelmére. Pop Victor közjegyzőt – aki magyarellenességéről volt „közismert” – felváltva védelmezték, óvták a hazát, az életét. Ennek ellenére a tanúvallomásaiban azt állította, hogy dr. Andrassy Ernő megverette őt a magyar kakastollas csendőrökkel.

Még az is súlyosbító körülménynek számított, hogy *Dalol a falu* címen három felvonásos parasztoerettet írt, amelyet Érmihályfalva műkedvelő színjátszói nagyon nagy sikerrel mutattak be. Ezzel az operettel – úgymond – „a kulákokat dicsőítették”.

Dr. Andrassy Ernő ellen a legsúlyosabb vádpontok: 1927-től járási elnöke volt az Országos Magyar Pártnak, annak Szilágy megyei képviselőjelöltjeként részt vett a választási kampányban. 1940. szeptember 5-én Érmihályfalva község magyarsága nevében ő köszöntötte a bevonuló honvédeket (a nyomtatásban is megjelent beszédet külön dokumentumként közöljük), „dicsőítette a fasiszta csapatokat és Horthy kormányzót”.¹⁸⁷

1940 és 1944 között az Erdélyi Párt járási elnöke volt, 1945 után a népi demokratikus rendszerről ellenségesen beszélt, később a Sass Kálmán és Hollós István nevével fémjelzett illegális Magyar Ellenállási Mozgalom egyik legfontosabb érmihályfalvi képviselőjévé vált.

Dr. Andrassy Ernőt a Milícián többször feljelentették, hogy aranypénzeket rejteget. Pénzgyűjteményében valóban volt egy II. József császár emlékét idéző, 1791-es évszámot viselő aranypénz. Az „ügy” a Székelyhid rajoni, majd a Nagyvárad tartományi bíróságra került. Dr. Andrassy Ernő, aki egész jóvedelmét, szabad idejét az ásatásokra áldozta, ki kellett fizesse a perköltséget és örülhetett, hogy felfüggesztett börtönbüntetéssel megúszta, az aranypénz végül a Román Nemzeti Bank tulajdonába került.¹⁸⁸

187 ACNSAS, Fond penal, nr. 102., II. kötet, 357.

188 Nánási Zoltán: *Városunk jeles polgára volt. Érmihályfalvi Figyelő. III. évfolyam, 1999. július–augusztus, 5–6. szám.*

Dr. Andrassy fontosabb numizmatikai gyűjteményei: a 675 darabból álló, 14–16. századi érmihályfalvi ezüstérem-kincslelet (Ulászló, IV. Kázmér, János Albert, Sándor – lengyel, II. Ulászló, I. Lajos – cseh, II. Lajos – magyar, I. Ferdinánd Miksa, II. Rudolf – osztrák, I. Károly, Brandenburg Albert – porosz királytól származó pénzek), az 1700 darabból álló értarcsai ezüstpénzlelet (Mátyás király, II. Rudolf, Báthori István lengyel király idejéből származó pénzek), a Gálospetriből származó, római császárkori – 3–4. századi – rendkívül értékes és ritka pénzlelet, a régészeti-történelmi jelentőségű, egyedülálló, előkelő gepida harcos sírjának feltárásakor előkerült ékszerek (halotti áldozati ajándékként II. Theodosius császár, évi adójából származó 440 arany solidus), 11–13. századi sírok feltárása nyomán előkerült pénzek, köztük a Salamon király idejéből (1063–1074) származó két ezüstdénár.

Madártojás-gyűjteménye 10.000 darabból állt. Annakra szakszerűen, tudományos igény-

Dr. Andrásy Ernő, az Érmellék utolsó polihisztorja volt. Mindenki Nőci bácsinak szólította, rendkívül népszerű orvos, aki 47 évi praxisa során 2042 csecsemőt segített a világra. Amikor 1958-ban egymás után tartóztatták le az embereket, a vizsgálati fogságból szabadulók elmondták: a kihallgatások során az ő nevét is gyakran emlegették. Az egyik párttag páciense azzal nyugtatgatta: „Ne tessék félni, mi nem engedjük, hogy a doktor urat elvigyék!”

1958. július 25-én tartóztatták le – az ítélet szövegében három napot csaltak, 28-át írtak! –, akkor hoztak be az ottományi ásatásokból két nagy ládát, tele leletekkel. Este fél 10-kor, a család visszaemlékezése szerint egy 15 tagú, állig felfegyverzett szekus és milicista különítmény rontott be a házba. Visszaemlékezése hiteles forrás a csoport tagjainak letartóztatásáról:

„Amikor a családtól elbúcsúztam, kérdezte a kisunokám: Nagypapa téged most hová visznek? Könnyes szemmel megcsókoltam. Irénkémtől nem is búcsúztam el érzékenyen, mert bíztam abban, hogy jövök vissza. – A két tiszt, Kanalas és Fica kikísértek az utcán várakozó dzsiphez. Ott volt egy sofőr és egy civil, akinek a farzsebéből egy nagy pisztoly állt ki. Beültem hátra. A két tiszt elköszönt. Mentek vissza házkutatást tartani, ami reggel 5 óráig tartott. A hálósza nem érdekelte őket. De annál inkább a könyvtár. Képesek voltak szinte egyenként átnézni a 4200 darab könyvet. Az őket érdeklő példányokat félretették. Mivel a váradi állami könyvtár és levéltár is megbízott, hogy minden olyan könyvet, akár fasiszta tartalmú, vásároljam meg, és ami nekik fontos lesz, odaajándékozom. Így volt elég sok úgynevezett tiltott könyvem is. Tudtam, hogy az ilyenek nem lesznek újra kinyomtatva, tehát féltve vigyáztam rájuk. Megtörtént, hogy 1–1 érdekes könyvet maga a Siguranca kért el tőlem vagy kölcsön, vagy örökre. Tehát az én könyvtáram nem volt „titok”.

Összesen: 61 darabot vittek el. Mindenikbe a feleségemnek kellett aláírásával igazolni, hogy az én tulajdonom volt. 20 darabot külön le is fényképeztek és a letartóztatási aktákhoz csatolták. – 10 órakor indultunk a kis kocsival. Székelyhídon át az út rossz, rázós. Útközben udvariasan beszélgettünk. Püspökinél megálltunk. Szép csendes éjszaka volt. Amikor a vasútállomás előtt elrobogtunk az óra 12-t mutatott. Pár perc múlva a Siguranca kapuja előtt álltunk meg. Kettőt dudált. Kinyílt a nagykapu és mindjárt be is csukták, hogy szinte automatikusan zárt a belső kapu. Ott kiszálltam és felvezettek (mellettem jött egy őr) a főlépcsőn az emeletre. Ott egy főhadnagy fogadott. Nevemen szólított. Bementünk az irodába. Leültetett. Banális dolgokról beszélgettünk. Közölte: ki fogna hallgatni a többi mihályfalvi letartóztatottról. Elébe tett egy csomó papírt. Írjak jellemzést mindenkiről, a sorrend nem fontos. Kiről mit tartok fontosnak? Lassan múltak az órák. Fáradt voltam. Egyszer csak kezdtem szédülni és a szívem kihagyva verni. Kértem engedjen a földre ülni. Nekiámaszkodtam a falnak. Jobban lettem. Visszaültem

nyel rendszerezte és tárolta, hogy a nagyváradi muzeológusok egyszerűen csak elhelyezték a kijelölt teremben. A gyűjtemény ma is úgy várja a látogatókat, ahogyan dr. Andrásy Ernő évtizedeken át rendszerezte. Éveken át „fiatal román gyűjtők kollekciójaként” mutogatták!

az íróasztalhoz és folytattam az írást. 7 órakor cserélték a tisztet. A két új kihallgató köszönt. „Maga az a hullarabló?” Igennel feleltem. Tekintve, hogy ásatás miatt már sok sírt nyitottam fel és a csontvázak mellett talált tárgyakat magamhoz vettem és a múzeumba helyeztem el. Aztán és később más kihallgatásoknál is azt firtatták, miért én lettem a Magyar Párt elnöke a 40-es évek előtt? Miért? Mert engem választottak meg, engem szerettek. Tudták, hogy nem vagyok sovíniszta. Kerestem a román-magyar barátságot. De úgy látom, most ők szakították meg ezt az általam óhajtott barátságot. Amikor a kihallgatásra felvezettek, olyan szemüveget tettek a szemem elé, amin üveg helyett pléh volt. A legcsekélyebb világosság sem jött be rajta, sem mellette. – Amikor egy kihallgatáson olyan nevetséges vádakkal jött elő az őrnagy, Wohl (Zoltán), hogy leszállt nálunk a falu szélén egy német repülőgép és én azzal küldtem kémjelentéseket Münchenbe, ilyen abszurdum vádra természetesen dühbejöttem. Felugrottam. Tiltakoztam. Odajött mellém Wohl. Kérem, ne izgassa fel magát, hiszen mi jobban ismerjük, mint saját maga. És tudjuk, hogy nem csinált semmit. De rendeletet kaptunk, félre kell állítani. Csengetett az őrnök. Visszavezettek. – Pár nap múlva ismét felvezettek. Próbált félszemével szuggerálni. Álmos voltam. Éreztem, hogy az ételembe valamit tettek. (Ezt másokkal is megcsinálták.) Nem tudtam jól koncentrálni. Nem tudtam összefüggően gondolkodni. Kihagyott az eszem. Egyszer csak hallom, mintha valaki messziről beszélne: „Vallja be, hogy maga a rendszer ellensége.” – „Ez nem igaz. Sosem tettem ellene semmit.” Beszélt sokat. Nem tudtam odafigyelni, közben írt is valamit. De milyen érdekes. Azt veszem észre, hogy a fal mozog. A szoba hol bővül, hol szűkül. Kezdem magam rosszul érezni. Wohl elhallgat. Figyel reám. Aztán reám kiállt: Mondja, hogy igen. – Szinte ordítom: Nem. Ez még párszor ismétlődik. Aztán érzem fent vagyok egy gyármű tetején. Alattam szédítő mélység, amelyből füst gomolyog fel. Szédülök. Ismét kiált: Igen. Bólintok a fejemmel és halkan mondom: Igen. – Hamar elém tolja a papírt. Kezembe nyom egy tollat: Itt írja alá! – Aláírtam. Elvezettek. Reggelig nagyon jól aludtam. – Másnap este még egyszer felvittek. Felolvasta az elég hosszú jegyzőkönyvet. Közben szépen megmagyarázta, hogy ha visszavonom az aláírásomat, más eszközökkel is tudnak rám hatni. Megnyugtattam, mint orvos ismerem az itteni vállalati módokat. Eddig is köszönöm, hogy egy újjal sem nyúltak hozzám. Noha tudtam, hogy ezzel az ítéletemet írtam alá. Itt igazolódott be: Aki időt nyer, életet nyer. – Még tovább mintegy hónapig eleinte sűrűn, majd ritkábban láttam a falakon torz arcokat, férfiakat, véres nyakat megjeleníteni. Aztán utcai tömegfelvonulásokat. Mindenki mozgott, hadonászott. A cella fala hol kitágult, hol annyira összeszűkült, attól lehetett félni, hogy összeprésel. Nyugodt voltam, mert tudtam, hogy ez mind gyógyszerhatás. Valószínűleg indiai kender (*Caccalis indica*), vegyileg hasis. Sajnos Rimay és Halmágyi még évek múlva is hallucináltak. Balaskót sikerült meggyőződnöm, hogy nem elmebajos. Csak a kapott szerektől volt ez, és el fog múlni. 2–3 hónap alatt rendbe is jött szellemileg. Három hétig egyedül voltam a kétszemélyes cellában. Tömött szalmazsák volt. Az ajtón kinyitható nyíláson reggel beadták a seprűt, kis lapátot. Ugyanitt adták be reggel a fekete kávé,

kis marmaládót és pici darab kenyeret. Délben a pléhtányérban a leves ételt, puliszkát, kanalat, este valami meleg ételt.”¹⁸⁹

Dr. Andrassy Ernő letartóztatása után feldühödött asszonyok egy csoportja megmentőjük szabadon bocsátásáért tiltakozott a helyi Milíciaórsón. Erdménytelenül! A tárgyalássorozat fárasztó, embertpróbáló „menetrendjéről” szintén dr. Andrassy Ernő visszaemlékezése a leghitelesebb.

„Végre szept. 13-ikán jelezték, öltözzem fel szépen, adjam ki az ingemet, ruhámat vasalni. Megberetváltak és másnap (IX. 14.) korán reggel betereteltek egy dubába (rabszállító autóba). Ott találkoztam a többiekkel, nem mindenik volt velem. Két milicista is beült közénk. Aztán megindult az autó. Többször is ámentünk a hídon. Már volt, aki azt hitte, Kolozsvárra megyünk. Éreztem, ez csak félrevezető autózás. Végre megérkeztünk a várad-velencei katolikus kultúrház udvarára. Ott bevitték egy kis szobába. Ott is voltak a mieink közül. 8 órakor kezdtek egyenként felhívni kihallgatásra. Későn este került reám a sor. – Nagyterem, színpad. Elkerített 31 darab szék. Mert nemcsak mihályfalviak voltak itt, hanem mások is, akiknek a vádját sikerült összekapcsolni Sass Kálmán és dr. Hollós István „ügyével”. Evésre, délben és estefelé kaptunk szalonnát, sós túró kenyeret. Másnap ismét autózunk, és borotváltak. IX. 17-én ült össze az egész kolozsvári hadbíróság: 5 bíró, 2 ügyész, 3 írnok, 1 tolmács és vagy 20 ügyvéd. (Nem, akit mi kértünk, hanem akit hivatalból kirendeltek. Így aztán legtöbb ügyvéd félelmében nem segített, még szinte belemártott.)

Be volt idézve néhány tanú is. Természetesen azt mondták, amire be lettek tanítva. Még Somogyi Feri (Sass tanúja) volt a legmerészebb, aki nemet is mert mondani. Délelőtt pár száz munkást engedtek be hallgatónak, délután pedig nagyobb iskolásokat. Volt, aki látott az Arovitból (konzervgyárból) bejött munkásokat. IX. 15 este végződött a tárgyalás és másnap délelőtt átvittek a nagyváradi börtönbe. Elszortíroztak. 8-an kerülünk egy cellába. II. emelet 28. szoba. Volt benne 4 ágy. Tehát másodmagunkban feküdtünk. Pár nap múlva betették még hozzánk Halmágyit. Egyik alsó ágyon hárman feküdtek. Illetve kinlódtak.

A hónap végefelé adtak savanyított káposztát tüdővel. Nekem nincs szaglászom, így megettem. És másnap már én is, de a többiek is diarét kaptunk. Nekem aztán vérhas (Disentheria) lett belőle. Félóránként ültem le a „tinette” nevű dézsára. Enni paszulyt adtak és ismét káposztát. Rimay Jani ápolt és mosta ki a bepiszkított fehérneműmet. (A jó Isten áldja meg érte.) Egy vasárnap olyan rosszul lettem, hogy dr. Visky (József) addig dörömbölt az ajtón, amíg az őt az utcáról be nem hívott egy orvost. Ugyanis szolgálatos orvos nem volt. – Volt nála két tablettá sulfaguandin. Mást nem kaptam. Lassanként meggyógyultam orvosság és diéta nélkül. – Aztán levittek a földszint 12. szobába. Közben október 6. este egyenként hívtak az irodára. Közölték és alá is kellett írni: ítélte életfogytiglani kényszermunka. Hálát adtam az Istennek mert ez mutatta, hogy nem csináltam semmit. Így volt a szerep kiosztva reám. Ugyanis, akire bebizonyosodott,

¹⁸⁹ Az Andrassy-család hagyatékában maradt dokumentum. Ezúton mondok köszönetet dr. Andrassy Katalinnak, ifjabb dr. Andrassy Ernőnek és Andrassy Péternek.

Dr. Andrassy Ernő tévedett: a gyanúsítottak hallucinációs képzetének előidézéséhez nem indiai kenderet, hanem – mint láthattuk – meszkalint adagoltak.

hogy valamit csinált (pl. énekelte hangosan a magyar Himnusz), az kapott 5–10 évet. Sasst, Hollóst halálra ítélték (azóta sem kerültek elő). Viszont Balaskó Vilmos halálos ítéletét átváltoztatták életfogytiglanra, mert a fegyverszakértők megállapították, hogy a nála talált revolver riasztó pisztoly volt a kutyák ellen.”

Dr. Andrassy Ernő börtönévei nagy részét súlyos betegen töltötte, 36 kg-os testsúllyal szabadult. Az életbenmaradását dr. Baumgartnernek, a börtön főorvosának köszönhetette, aki a legszükségesebb gyógyszereket megszerezte számára. A szamosújvári börtönből 1964. április 12-én szabadult. Amíg a börtönben ült, a lakását kifosztották, a lakást átalakították körorvosi rendelővé, illetve körorvosi lakássá. A felesége, Ungor Irén, a ház hátsó részbe szorult, állandó megfigyelés alatt tartották, a Magyarországra áttelepedett három gyermekével sem tarthatott fenn kapcsolatot.

Dr. Andrassy Ernő szabadulása után újra orvosi szolgálatra jelentkezett. Bár megalázó volt számára az „orvossegéd”-besorolás, napi három-négy órán át az érmihályfalvi szülőotthonban dolgozott. Visszatért a régi munkakedve is. 1968. május 1-jén hunyt el.

Rendkívül gazdag numizmatikai gyűjteménye átfogta a magyar történelem ezer évét. Munkásságának jelentőségét ma a róla elnevezett múzeum, szobor, tanulmánykötet szemlélteti.¹⁹⁰

Az érmihályfalvi csoport legellentmondásosabb alakja dr. Hollós István volt. Sass Kálmán az 1958. július 12-i kihallgatása során a legtalálóbb jellemzését nyújtotta:

„Hollós Istvánt ambiciózus emberként ismerem, aki egész életében politikai karriert akart befutni, s aki mindig arról álmodozott, hogy nagy politikus – parlamenti képviselő, sőt miniszter – lesz.”¹⁹¹ 1940 és 1944 között Bély Alajosnak, a levente-mozgalom főparancsnokának volt a bizalmi embere. Bély Alajos nevével hozták kapcsolatba Hollós 1947. évi Magyarországra való átszökését, azt a kísérletét, hogy onnan Nyugatra meneküljön és találkozzon az emigrációban levő Nagy Ferenc, volt kisgazda miniszterelnökkel, akivel – a tervek szerint – „közösen visszatérnek, végrehajtják a rendszerváltást, Hollóst pedig kinevezik miniszternek”. Dr. Hollós István nevéhez kapcsolták az illegális Magyar Ellenállási Mozgalom érmihályfalvi és környékbeli szervezetének a létrehozását. Az 1958. április 13-i vallatáson egy huszonkét személyből álló névsort csikartak ki belőle, akiket – állítása szerint – 1947–1955 között beszervezett a Magyar Ellenállási Mozgalomba. A huszonkét személy közül tizenhetet el is ítélték, ötöt hosszabb-rövidebb ideig vizsgálati fogságba tartottak. Az érmihályfalviak Hollós Istvánt ezért a névsorért a csoport besúgójának tartják.

A jogi doktorátussal rendelkező Hollós István 1906. augusztus 8-án született Érmihályfalván. Anya ágon – Lohinszky - lengyel, apai ágon szlovák és román vér is csörgedezett az ereiben.

A hat elemi elvégzése után a nagyváradi premontrei, majd nagykárolyi piarista gimnáziumban tanult. Végül 1927-ben a nagyváradi „Emanoil Gojdu” Líceumban érettségizett.

¹⁹⁰ Nánási Zoltán: *Dr. Andrassy Ernő, az Érmellék utolsó polihisztorja*. Partiumi füzetek, 24. Nagyvárad, 2003.

¹⁹¹ ACNSAS, Fond penal, nr. 102., I. kötet, f. 128–136.

A még életben lévő gyermekei visszaemlékezésével ellentétben, tanulmányait nem a gyulafehérvári római katolikus hittudományi intézetben, hanem a szegedi orvostudományi egyetemen folytatta. Anyagi nehézségek miatt egy év után abbahagyta az orvosi stúdiumokat, majd kistisztviselő lett a Debrecen melletti Téglás községben, utána pedig Mezőcsát törvényszékén dolgozott. Közben 1928 és 1932 között „mezei jogászként” – mai szóhasználattal: látogatás nélküli tagozaton – befejezte a jogi tanulmányait. Joggyakornokként és törvényszéki jegyzőként a kalocsai bíróságon, majd a budapesti törvényszéken dolgozott. 1942-ben sikeresen megvédte a jogi doktorátusát, azonban azonnal mozgósították. Híradós alakulathoz került. Később ez volt a hivatkozási alap a kémkedés bizonyításához.

1942 őszén bírónak nevezték ki a kecskeméti törvényszékre, de ezt a tisztviselést soha nem gyakorolta, csupán a bírói esküt tette le. 1943-tól kezdődően különböző frontokon, Ukrajnában, majd Szlovákiában vett részt a hadműveletekben. A vádirat szerint Budapesten különböző felelős tisztségeket töltött be, hadbíró volt a katonai törvényszéken, a hadsereg vezérkaránál hírszerző tiszt volt. Hollós ezt mindvégig tagadta. A kiürítési parancs nyomán a családját is nyugat felé menekítette. 1945 májusában amerikai fogságba esett, 1945 júliusában szabadon engedték.

Azzal is vádolták, hogy 1940 és 1944 között kapcsolatban állt a Szálasi-féle Nyilaskeresztes Párt érmihályfalvi szervezetének elnökével, a horthysta államapparátus több vezetőjével. Hollós István ezt a vádat is tagadta, a katonai törvényszék ezzel kapcsolatosan sem tudott érdembeni bizonyítékokat bemutatni.

Az amerikai hadifogságból való hazatérése után a lakását elfoglalva találta, és abbeli félelmében, hogy a magyar hatóságok múltbeli tevékenységéért zaklatni fogják, 1945 decemberében a feleségével és második fiával, Attilával, visszatért Érmihályfalvára. A nagyobbik fiát, Istvánt, a kalocsai anyai nagyszülők, illetve budapesti barátai gondjaira bízta.

1946-tól a Sass Kálmán által létrehozott református koedukációs gimnáziumban magyar–francia szakos tanárként dolgozott. 1947-ben átszökött Magyarországra, minden bizonnyal ekkor találkozott a később letartóztatott Bély Alajos tábornokkal, a levante-mozgalom főparancsnokával, de az egykori bajtársaival tervezett Nyugatra való menekülés kudarcba fulladt. Újra visszaszökött Érmihályfalvára. A vádirat szerint a Magyar Ellenállási Mozgalom debreceni központja azzal bízta meg; Érmihályfalván szervezze meg az ellenállási tevékenységet. Hollós megpróbálta „beszervezni” Szabó Lajos, Józsa Zsigmond és Kuli György falustársait – valójában a feltételezhető érmihályfalvi besúgókról érdeklődött –, ők azonban mindezt jelentették az állambiztonsági hatóságoknak. 1950-ben letartóztatták, négy hónapig vizsgálati fogságban tartották, majd kellő bizonyítékok hiányában szabadon engedték. Ettől kezdve minden lépését követték. Szószátyár, állandóan úton lévő és „politizáló” emberként számos érmihályfalvi, biharvajdai, biharfélegyházi portára bekapogtatott. A rendszerváltás szükségességéről és közelségéről beszélt, az árnyékkormány létrehozásának gondolata is foglalkoztatta, amelynek „természetszerűleg” ő lett volna a miniszterelnöke. Ő találta meg a léggömből ledobott, Hruscsovnak a XX. szovjet pártkongresszuson elhangzott titkos beszédét tartalmazó miniatűr újságot. Ezt

az általa „megbízhatónak” tartott embereknek megmutatta. A vádirat szerint a beszervezetteket arra kérte: kövessék figyelemmel a párt- és állami szervek, a kommunisták tevékenységét, a határmenti csapatmozgásokat, a lakosság hangulatát, a begyűjtött információkat pedig írásban közölgék vele. Az már a mese-k Birodalmába tartozik, hogy a kommunistákról küldött jelentéseket futárral, a kuruc korból ismert „Pro patria!” és „Pro libertate!”-jelszóval továbbították neki. A kommunistaelenességének bizonyítására tanút is találtak. A vádlott-társa, a fogtechnikus Oláh Ferdinánd azt vallotta: „Hollós szószerint azt mondta nekem: a kommunizmus egy fekély, amelyet ki kell irtani!”¹⁹²

Hollós István a vallatások során és a bírósági nyílt tárgyaláson tagadta, hogy Érmihályfalván és környékén megalakult az Ellenállási Mozgalom, és tagokat toborzott a „felforgató szervezet”-be.

„Fasiszta múltjáért”, a „fasiszta pártok”-ban kifejtett tevékenységéért, a Magyar Ellenállási Mozgalom érmihályfalvi szervezetének létrehozásáért, kémtevékenységéért, és azért, mert és az 1956-os magyar forradalom idején ellenforradalmi akciókra „uszított”, első és másodfokon is halálra ítélték: a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma az elsőfokon hozott ítéletet helybenhagyta. A Nagy Nemzetgyűlés elnöksége az ő és Sass Kálmán kegyelmi kérvényét visszautasította. 1958. december 2-án a Szamosújvári börtönben – kettejük közül elsőként – kivégezték. Egyes feltételezések szerint valójában *tarkólvéssel* végeztek a halálraítéltekkel.

A 70/1957 számú belügyminisztériumi parancs előírta: minden vizsgálat alatt álló ügy esetében szükséges az *informatív lefedés*, vagyis a nyomozás ügynökökkel való erősítése.¹⁹³

Az érmihályfalvi csoport ügyének felgöngyölítéséhez – Sass Kálmán követési dossziéjának adatai alapján – Hollós István is hozzájárult. A követési dosszié állítása szerint: „Hollós Istvánt ügynökként beszervezték, majd szabadon engedték. Nem lehet megállapítani, hogy ügynökként foglalkoztatták vagy az állambiztonsági szerveknek jelentéseket mutatott be.”¹⁹⁴

Az eddigi kutatás során nem találtunk általa írt jelentéseket vagy fedőnéven küldött információkat. Az érmihályfalvi-perben a túlélő elítéltek – elsősorban az emlékiratát közlő Balaskó Vilmos – azt állítják: Hollóst a magyar és román titkosrendőrségi megállapodás alapján dobták át Romániába, az ő tanácsukra hozta létre a földalatti szervezetet, követték és valamennyien miatta kerültek börtönbe!

Hollós István az 1958. április 13-i kihallgatáson 22 általa beszervezett személy nevén kívül más, érdembeli információt nem közölt, megismételte a „szervezet” létrehozására vonatkozó korábbi állításait.¹⁹⁵

Az ügynöki tevékenységének ellentmond, hogy a perben másodrendű vádlottként halálra ítélték és kivégezték. A családját a legbarbárabb módon szétpröckölték, tönkretették.

¹⁹² ACNSAS, Fond penal, nr. 102., IV. kötet, 175. lap.

¹⁹³ Románul Încadrarea informativă. Lásd: *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarok (1956–1959)*. in., 245.

¹⁹⁴ ACNSAS, Fond informativ, dosar nr. 2476. I. kötet, f. 438–450.

¹⁹⁵ ACNSAS, Fond penal, nr. 102., III. kötet, f. 37–42.

Az 1956-os magyar forradalomhoz és szabadságharchoz kapcsolódó erdélyi, romániai politikai perek egyébként is rendhagyó történetében különleges helyet foglal el Seligo Számadó Ernő költő, író, mesemondó a népballadák belső feszültségére emlékeztető élettörténete. Az ő drámájának az ad „történelmi hátszelet”, hogy egy Romániában zajló politikai perben *magyar állampolgárként életfogytiglani kényszermunkára ítélték*, ez ellen soha – egyetlen mondat, diplomáciai jegyzék erejéig – nem tiltakozott sem a magyar külügyminisztérium, sem a Magyar Írószövetség! Az 1947. évi békekonferencia aláírását követően, a szovjet nagyhatalmi érdekeknek alárendelt magyar külpolitikát érintő jogos bírálatok ismeretében is furcsának tűnik: a magyar állam évtizedeken át semmit nem törődött a román nacional-kommunista kurzus kénye-kedvének kiszolgáltatott állampolgárával!

Számadó Ernő 1907. december 11-én született Budapesten. Középiskolai tanulmányait Békésen, Békéscsabán és Mezőberényben végezte. Alkalmi munkás, majd vándorszínész lett. Később Budapest utcáin árusította a saját rajzait és festményeit. A népi irányzattal rokonságot tartó, a szociális igazságtalanságokat bátran ostromozó versekkel indult, később a jobboldal felé sodródott.¹⁹⁶

A magyar diplomácia, írószövetség Számadó Ernő sorsa iránti totális érdektelensége mögött ez az utóbbi sztereotip beskatulyázás egyértelműen kitapintható! Innen már nyílegyenes út vezetett a „fasiszta, horthysta” megbélyegzésig. A Szekuritáté számára ez a minősítés kiváló ürügyet jelentett a végső leszámolásra. A 70/1957. számú operatív parancs szellemében a fasiszta pártok tagjai közé sorolták, holott bizonyíthatóan nem volt tagja sem a Szálasi-féle Nyilaskeresztes, sem az Imrédy Béla vezette Magyar Újjászületés Pártjának. A vádiratban súlyosbító körülményként említik: közeli kapcsolatba került a Nyilaskeresztes Párt vezetőivel, költőik egyikének tartották. A vád képviselői minden áron azt próbálták bizonyítani: Számadó Ernő a „Rongyos Gárda”, az illegális Magyar Ellenállási Mozgalom tagja volt, ez pedig a „fasiszta párttagság” szinonimájának felelt meg. Az a valóban bizonyítható tény, hogy elvállalta a Sass Kálmán által kezdeményezett *Magyar Jövő* címet viselő, csupán a beszélgetések szintjén korvonalazódó irodalmi, művelődési, szociális és egyházi folyóirat főszerkesztését, elegendő támpontot jelentett annak a vádnak a megfogalmazásához: ha az 1956-os magyar forradalom eszméi átterjednek Romániába, akkor Számadó Ernő lett volna az „ideológiai propaganda” vezetője. Ez azért is képtelenség, mert 1945-től kezdődően az érkeserűi magányában a világgal való kapcsolatból csak azok a beszélgetések jelentették, amelyeket Sass Kálmánnal, dr. Andrassy Ernővel, Hollós Istvánnal, Sallay Lajossal folytatott. Dr. Andrassy Ernő 4200 kötetes könyvtárának Számadó Ernő volt a legszorgalmasabb olvasója, búvárlója. Az ötvenes években írt „rendszerellenes versei” nem a román állam, hanem a marxista ideológia, a „vörös vérekek”, a szovjet megszállás, az élettársa, Budai Sarolta földjeinek törvénytelen ki-sajátítása ellen irányultak. A Szekuritáté „házkutatási” ügybuzgóságának köszönhetően ezek a versek szerencsére megmaradtak.¹⁹⁷ Önálló dokumentumokként ebben a kötetben jelennek meg először.

Külön tanulmányt érdemel az a jogi csúrés-csavarás, ahogyan könnyedén átsiklottak a védőügyvéd által felvetett evidencia fölött: Számadó Ernő *magyar állampolgár*, az ő esetében nem alkalmazhatóak a román Btk. vonatkozó előírásai! A katonai bíróság a kérést azzal utasította vissza, hogy sem a vizsgálat, sem a tárgyalás során nem mutatott be bizonyító dokumentumokat, hogy nem mondott le a magyar állampolgárságáról. A vizsgálati fogságban, később a börtönben hogyan tehetett volna meg, amikor szóba sem jöhetett, hogy ilyen irányú kérésével a bukaresti magyar nagykövetséghez forduljon?

Számadó Ernő első verses kötetében, meséiben a „kizsákmányoltak”, a „szegények” költője volt, tehát a kor irodalmi kánonjai szerint „haladó”, „progresz-szív” írónak számított, amikor azonban a rendszert és annak ideológiáját az asztalfióknak írt verseiben is bírálni merészelt, azonnal „reakciónak”, a szocializmus egyik legádázabb ellenségének kiáltották ki. Már senki nem emlékezett arra, hogy az 1930-as években Számadó Ernőnek egymás után jelentek meg a verseskötetei: *Újsütet kenyér*, 1932; *Arccal borulok a földre*, 1934; *Májusfa*, 1937; *Miénk a holnap*, 1941, *És mégis győzünk!*, 1942. A bukaresti Irodalmi Könyvkiadónál 1956-ban megjelent *Csodálatos makrapipa* című, a „láperdők fiával” azonosuló mesemondó kötete ma is a legismertebb és a legtöbbet forgatott ifjúsági kiadványok közé tartozik.

Számadó Ernőt azzal is megalázták, hogy a kihallgatási jegyzőkönyveket kizárólag román nyelven fogalmazták meg, eltérően a kötetünkben monografikusan bemutatott másik három hazaárulási pertől, ahol a vádlott, a tanú kifejezett kérésére – ha nem tudott románul – magyar nyelven rögzítették a vallomásokat. Számadó Ernő úgy írta alá a kihallgatási jegyzőkönyvek minden oldalát, hogy egyetlen szót sem értett azok tartalmából! Egyszer engedték meg, hogy magyar nyelven nyilatkozzon: a tárgyalások ítélethozatal előtti szünetében. A közel hét oldalas „Nyilatkozatot” amolyan Canossa-járnak szánták. Csak sejteni tudjuk, milyen fizikai és pszichikai terror nyomására született.¹⁹⁸

Számadó Ernő az Érmellék Áprily Lajos volt. Benne élt a maga teremtette meséiben, az Ecsedi láp csodálatos világában, „a valótlan valóban.”¹⁹⁹

Számadó Ernő mindvégig megőrizte a magyar dalformát. Miközben Budapest utcáin a saját rajzait és festményeit árusította, rangos folyóiratok, lapok – *Perspektíva*, *Erdélyi Helikon*, *Népszava*, *Napkelet*, *Tolnai Világlapja*, *Színházi Élet*, *Új Idők*, *Vasárnap* – közölték a verseit. Igazi otthonra, megértő társra Érkeserűben talált. Átszelve a „kardok csörtetésén”, itt szólalt meg az igazi hangján: „Finom hangú, impresszionista képsorokkal idézi a táj sajátos világát, levegőjét, színeit, s szinte tárgyyszerű pontossággal írja le azokat úgy, hogy a láp, az Ér muzsikája a költő benső érzésvilágának, halk szavú szomorúságának kifejezője legyen.

„Az én szívem csupa-csupa vér
Itt temet el a bánat, amerre
Virágok közt kanyarog az Ér.”

(A legszebb hajnalon)²⁰⁰

196 ACNSAS, Fond penal, nr. 102., IV. kötet, f. 232–239.

199 Tuduka Oszkár: *Egy poklot járt élet*. In: *Akik imádkoztak üldözöikért*. Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása, Kolozsvár, 1996. II. kötet, 167–168.

200 Tuduka Oszkár: im.

196 Új Magyar Irodalmi Lexikon. Főszerkesztő: Péter László. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 2000., 2041. (P-Zs-ig kötet)

197 ACNSAS, Fond penal, nr. 102., III. kötet, 213–225., IV. kötet, 264., 265.

1958. április 29-én tartóztatták le. Nem sokkal korábban vette át az *Erdélyi Ifjúság Babérkoszorúját*. A vallatója a hírhedt szekustiszt, Weiss Gheorghe százados volt. A kihallgatási jegyzőkönyvek, a törvényszéki tárgyalási jegyzőkönyvek, a kézzel írt nyilatkozata egy megtört, önmagával meghasonlott, bűnbocsánatért esedező tollforgató benyomását kelti, aki egyformán hitt Sass Kálmánnak, Hollós Istvánnak, dr. Andrassy Ernőnek. Az általa elkövetett „hibák” egy részét a kiújult, súlyos szizofréniája számlájára írta:

„Abban az időben sok nehéz és komoly sérelem ért, amelyeket én igazságtalannak láttam. Súlyos hibát követtem el, amikor ezen sérelmeket, hibákat a rendszer rovására írtam és nemcsak azokra a személyekre, akik azt velem elkövették.

(...) Elmegyógyintézetből való kiszabadulásom után, én a fejlődés útjára tértem. Egymás után revízió alá véve zavaros elveimet, melyek jórészt a polgári demokrácia kelléktárából valók voltak. Új olvasmányaim és új ismerőseim után egyre inkább visszatértem az 1939–1940-ben elhagyott úthoz, sőt ismereteim meggazdagodtak és haladni kezdtem a szocializmus vonalán.”²⁰¹

A zsiros alföldi ételekhez szokott Számadó Ernő a börtönben nagyon sokat szenvedett. Állandóan éhség gyötörte. Balaskó Vilmos emlékirata szerint a regelihez kiosztott hideg puliszkát a rabtársai helyett is meg akarta enni.

Az életfogytiglani börtönbüntetésre ítélt Varga László, az „ENSZ-memorandum” másodrendű vádlottja a legtöbb időt Számadó Ernővel töltötte. „Betege-sen félénk” emberként jellemezte a költőt, aki jobb hangulatában ontotta magából a verseket.²⁰²

A per huszonötödrendű vádlottja Fekete Károly érmihályfalvi festőművész volt, aki elsősorban azért került a Szekuritáté célkeresztjébe, mert „osztályellenességnek”, „kizsákmányolónak” minősítették. Érmihályfalván született 1898. július 29-én. Szorgalmas, jómódú iparos csapádból származott. Tehetségét korán felismerték. Előbb a nagybányai szabadtéri festőiskolában tanult, majd a budapesti akadémiára került, ahol Réthy István, a Képzőművészeti Akadémia rektora felismerte kivételes tehetségét, s nemcsak támogatta művészi pályáját, hanem közvetlen barátjává fogadta. Olyan művészeket mondhatott barátjának, mint Iványi-Grünwald Béla, Csók István, Thorma János, Szabó István, a Képzőművészeti Akadémia tanára.

A másik nagyon tehetséges festőművésszel, Pirk Jánossal közösen készítették el az érmihályfalvi római katolikus templom freskóit, belső díszítését. Fekete Károly készítette el az oltár háta mögötti fal festményeit. Az angyalok című festményéhez Andrassy Kata, Popovici Lucia érmihályfalvi gyerekek „álltak modelt”.

Fekete Károly családja az érmihályfalvi kéményseprőüzem (ilyen is volt!) tulajdonosa, a jómódú, tehetős iparosok közé tartozott. Fiukat nagy gonddal és nem kis költséggel taníttatták. Előbb a nagykárolyi, majd a szalontai gimnáziumban tanult, 1916-ban a Debreceni Református Kollégiumban érettségizett.

201 ACNSAS, Fond penal, nr. 102., f. 232–234.

202 Varga László: *A fegyencélet firtorai. Románia 1956 után*. Püski Könyvkiadó, Budapest, 1998. 79–80.

Beiratkozott a nagyváradai Jogakadémiára, de tanulmányait rövidesen abbahagyta, mert – kortársaihoz hasonlóan – vonzotta a nagybányai festőiskola. Párizs fényei, az impresszionizmus villanásai akkor érték el Erdélyt, amikor Fekete Károly a festőiskola növendéke volt. Budapestről indult Európa nagy művészeti központjai felé indult. Tanulmányútjának fontosabb állomásai: Bécs, Párizs, Róma, Firenze, München. A Vatikánban XI. Pius pápa magánkihallgatáson fogadta.

Hat év után visszatért Érmihályfalvára. Akárcsak Számadó Ernőt, vonzotta a süppedő homok világa, a végtelen kiterjedésű láp. Első kiállítására is Érmihályfalván került sor. Emlékezetes kiállításai voltak Kolozsváron, Nagyváradon, Szatmárnémetiben, Aradon, Temesváron, Nagykárolyban és Budapesten, a Nemzeti Szalonban. Festményei már a harmincas években eljutottak az Amerikai Egyesült Államokba. A harmincas évek derekán – 1934-ben – elkészítette a zilahi görög katolikus templom ikonosztázát. Az ítélethozatalkor ez vádpontként szerepelt: a felszámolt, az ortodox vallásba beolvasztott görög katolikus egyházat támogatta.

A második világhéges idején sem hagyta el szülőföldjét. Az 1956-os magyar forradalom kitörése bizakodással és reménységgel töltötte el. Akárcsak vádlottársai, abban reménykedett, hogy a budapesti és vidéki forradalom elhozza az utódállamokban élő magyarság összefogását, sikerül végképp megszabadulni a szovjetek és kommunisták diktatúrájától. Budapesten akart műtermet nyitani.

Az érmihályfalvi csoport perében elítélt népszerű, nagy tekintélynek örvendő, rangos életművel rendelkező értelmiségiek bemutatása nem azt a téves állítást szeretné igazolni, miszerint az 1950-es évek második felében a nemzetközi enyhülés, a közép-kelet-európai erjedési folyamat eredményeként, az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc hatására indított szervezkedések kizárólag értelmiségiek nevéhez kapcsolhatók.

Akárcsak a Magyar Autonóm Tartományban az 1956 és 1965 között a 826 politikai elítélt esetében²⁰³ az érmihályfalviak, biharvajdaiak között is több volt a gazdálkodó, a munkás, mint az értelmiségi.

Az életrajzi adatokból, a vallatások és vizsgálat megkezdésekor összeállított személyi lapokból nyomon követhető: a 70/1957. számú operatív parancs, illetve az RMP Központi Vezetősége és Belügyminisztérium 1957. február 23-án tartott operatív gyűlésének határozata alapján a felforgató tevékenységgel vádolt szervezeti strukturális felépítését rekonstruálták, a politikai gyanúsítottak, majd vádlottak rangsorolásában az első helyen a volt fasiszta, szélsőjobboldali pártok, a vasmárdista és cionista mozgalom egykori tagjai állottak.

Az érmihályfalviak, biharvajdaiak igen jelentős részét azzal vádolták: a Nyilaskeresztes Pártnak, a Magyar Megújulás Pártjának, az 1922–1938 közötti Országos Magyar Pártnak, az 1940–1944 közötti Erdélyi Pártnak, illetve a „fasisztának” minősített levante-mozgalomnak voltak a tagjai, többen közülük a horthysta hadseregben töltöttek be különböző tisztségeket.

A vádirat szerint Csongrádi Gábor, Zeffer Mihály, Nagy Lajos, Szabó Sándor, Fekete Károly, Csongrádi Gábor, Báthori Zsigmond a Nyilaskeresztes Pártnak,

203 Pál-Antal Sándor: *Áldozatok – 1956. im. 33.*

Sallay Lajos az Imrédy Béla vezette Magyar Megújulás Pártjának, dr. Andrásy Ernő az Országos Magyar Pártnak, majd Sass Kálmánnal együtt az Erdélyi Pártnak volt a tagja. Dr. Hollós István hadbíró százados, Kövessi Árpád horthysta tisztt, székelyhídi leventeparancsnok, Halmágyi László pedig altiszt volt. Fekete Károly festőművészről a tárgyalás során kiderült: nem a Nyilaskeresztes, hanem a Szociáldemokrata Pártnak volt a tagja. Székely Gyulánál súlyosbító körülménynek számított, hogy két testvére részt vett az 1956-os magyarországi forradalmi harcokban, annak leverése után Kanadába disszidáltak. Székely Gyula a velük folytatott levelezés alapján azt terjesztette, hogy a munkások Kanadában jobban keresnek, mint idehaza, és magasabb az életszínvonaluk.

Torda Dániel kuláknak két cséplőgépe és saját lakatosműhelye, Mann Cornelnek és Sallay Lajosnak saját gyógyszerháza volt. A 31 vádlott ellen a legfontosabb vádpont: mindannyian tagjai voltak „az ország belső és külső biztonságát veszélyeztető illegális Magyar Ellenállási Mozgalomnak”, ugyanakkor kémkedtek, tehát hazaárulók.

A fegyveres felkelés révén elkövetett hazaárulás vádját két, valóban létező és a házkutatások során megtalált fegyver alapján fogalmazták meg: Zeffer Mihály tulajdonában volt egy működőképes 2.B. márkájú, 1998. sorozatszámot viselő katonai fegyver és hozzávaló lőszer, Balaskó Vilmos zsebében megtalálták a forgótárcsás, működőképes riasztópisztolyt, és a hozzávaló flóbert-golyókat.

Bár abban az időszakban valósággal körüludvarolták a kollektív gazdaságok, és mezőgazdasági-, és állattenyésztő társulások tagjait, az érmihályfalvi csoport perében mindez nem számított enyhítő körülménynek. Borbély József és Kerecsényi Gábor a biharvajdai kollektív gazdaság tagjai voltak, a védőügyvéd kérte ennek a figyelembevételét, azonban az elnök, Finichi, Paul hadbíró ezredes szóra sem méltatta.²⁰⁴

A bíróság elé állított és elítélt 31 személy közül 8 gazdálkodó és kollektivistá, illetve állattenyésztő társulás tagja volt. Ez az elítéltek 25,81%-a. Heten munkások, illetve saját műhellyel rendelkező kisiparosok voltak, tehát az elítéltek 22,58%-a. A földműves és munkás elítéltek részaránya 48,39%. Még nagyobb a földművesek, munkások részaránya a hónapokon át vizsgálati fogságban tartott 73 személynél: közel 70%-uk gazdálkodással, illetve kétkezi munkával kereste a kenyerét.

A 31 elítélt foglalkozás szerinti megoszlása:

Lelkész: 3 (Sass Kálmán, Balaskó Vilmos, Virág Lajos);

Orvos, gyógyszerész, fogtechnikus: 5 (dr. Andrásy Ernő, dr. Visky József, Mann Cornel, Sallay Lajos, Oláh Ferdinánd);

Tanár, ügyvéd: 3 (dr. Hollós István, Szász Ferenc, dr. Uray Gyula);

Költő, író: 1 (Számadó Ernő);

Festőművész: 1 (Fekete Károly);

Földműves: 8 (Balogh Gyula, Borbély József, Kerecsényi Gábor, Okos Kálmán, Rimay János, Szabó Sándor, Székely Albert, Zeffer Mihály);

²⁰⁴ Finichi, Paul a Katonai Törvényszék elnöke volt. Őrnagyi rangban, egy rendkívül kegyetlen vallatás után Neamtu Augustin egyetemi hallgatót 20 évi kényszermunkára ítélte, mert rendszerellenes leveleket írt Gheroghe Gheorghiu-Dej pártfőtitkárnak. Azt is megtiltotta, hogy a szüleitől a csomagban fogkefét, fogpasztát kapjon, mert „nem érdemli meg”. Lásd: Doina Jela: *Lexiconul Negru. Unele ale represieiilor comuniste*. im. 117.

Munkás, kisiparos: 7 (Csongrádi Ferenc – asztalos –, Fehérvári Elek – egykori vasutas, nyugdíjas –, Kövessi Árpád – villanszerelő –, Csongrádi Gábor, Torda Dániel – mindketten saját műhellyel rendelkező lakatosok –, Székely Gyula – kárpitos, szíjgyártó –, Báthori Zsigmond – tímár);

Tisztviselő: 1 (Halmágyi László);

Egészségügyi nővér: 1 (Földesi Ilona).

A 31 elítélt közül kilencen egyetemet, főiskolát, heten pedig középiskolát végeztek. Az arányuk 51,61%.

Az életkor szerinti megoszlás: 60–68 év közötti: 6 személy. A legidősebb dr. Uray Gyula báró, ügyvéd volt, akit belényesi kényszerlakhelyéről hurcoltak el. 65 éves volt Mann Cornel és Torda Dániel. 55 és 60 év közötti két személy, 50–55 év közötti 6, 45–50 közötti 10, 40–45 közötti 2, 35–40 közötti 5 személy. A két legfiatalabb elítélt a 35 éves Balogh Gyula és Kerecsényi Gábor.

Balaskó Vilmos a négy hazaárulási per egyetlen olyan túlélője, aki Sass Kálmánnal és Hollós Istvánnal két nap híján két hónapot töltött a siralomházban. Emlékirata az egyetlen hiteles magyar nyelvű visszaemlékezés a halálos ítélet kimondása, a kegyelmi kérvény visszautasítása utáni börtönviszonyokról.

Az ő, valamint a túlélők visszaemlékezése szerint a többnapos tárgyalásra a nagyváradi-velencei művelődési házban, az ítélet szövege szerint a nagyváradi katonai helyőrség épületében került sor:

„Amikor először az érmihályfalvi papot, Sass Kálmánt kérdezték, az a hozzá intézett kérdéseket se hallotta jól, a tenyerét a füléhez tartotta, úgy értette meg a beszédet és válaszolt valamit halkán. Aztán tanúkat hoztak ellenünk, akikről lerítt, hogy nem tudják voltaképpen, miket beszélnek ellenünk, hogy a halálunk mellett tanúskodnak.

(...) Hátunk megett egy elrontott élet, elveszített otthon, család, egy egész elveszített világ, elöttünk pedig kód és beláthatatlan homály. Hát miért kell még élni ezek után?”²⁰⁵

A három halálraíteltet 1958. október 4-én a rabtársaiktól azonnal elkülönítették. Kezüket egy hétig hátrakötötték. Ettől a kezük feje annyira megdagadt, hogy mozgatni sem tudták a karjukat. Ezt követően T-alakú bilincssel a lábukhoz kötötték a kezüket, úgy, hogy középmagasságig tudták felemelni a láncokat. Közel két hónapon át tartották így, bilincsbe verve.

Kezdetben nem hitték el, hogy végrehajtják rajtuk a halálos ítéletet. Hollós István reménykedett a legjobban: egy csöndes, szőlővel, gyümölcsfákkal beültetett zugról álmodozott, valahol a világ egyik eldugott sarkában.

A három halálraítelt minden este imádkozott, egy-egy darab puliszkával és egy korty vízzel úrvacsorát vettek. Még Hollós István is, aki római katolikus volt. A feleségek, a gyerekek nevét nem merték kiejteni, mert ez okozott a legnagyobb szenvedést. Mindhárman népes családot – Sass Kálmán öt, Hollós István négy, Balaskó Vilmos három gyereket – hagyott otthon. Semmit nem tudtak, tudhattak róluk. Minden nap, így 1958. november 7-én, az oroszországi bolsevik forradalom évfordulóján is várták a kivégzést. A kivégzésre 1958. december 2-án került sor.

²⁰⁵ Balaskó Vilmos: im., 48, 50.

„Csak bejöttek négyen a cellába, két tiszt, a grefa (írnök) és a szolgálatos őrmester. Egy tenyérnyi lapot adtak sorban mindenikünk elé, előbb mindég Kálmán elé, aztán Pista és én következünk. Ez volt a „nagyság” szerinti sorrend. Mi olyan élehetetlenek voltunk, hogy nem is tudtuk, mi van a papírra nyomtatva vagy gépelve sohasse emlékeztem semmiféle paragrafusra, amelyen az ítélet alapul, csak azt az egyet láttuk elködösödött szemmel: „pedeapsa cu moartea” – „halálos ítélet”. Alá kellett írunk és azzal elmentek. Még aznap valami kegyelmi kérvényt kellett megírunk, kint, a folyosón, egy asztalnál. Mivel a másik kettő nem tudott nagyon az állam nyelvén, én írtam meg mind a hármat. Mindenik diktálta, amit jónak gondolt a saját mentségére. Aznap este kettőnket, Kálmánnal, kivittek egy raktár féle szobába, ahol sok csomag volt összehányva. Ki kellett keresnünk a magunkét.

(...) A következő reggelen a felkelési idő után, nyílt az ajtó kettős lakatja, nagy robajjal a két tolózár, és bejöttek hozzánk többen, tisztok és a szolgálatos gárdián. Maguk előtt félkörbe állítottak bennünket, az előírt pozícióba, láb széjjel, a kezek félmagasságba emelve, ahogy a láncok engedték. Ezután a nevet szólították: előbb Kálmánt. Kivittek és bezárult az ajtó. Aztán visszajöttek. Minket kettőnket valahogy összetévesztettek.

(...) Akkor háromszor mutattak reánk, és háromszor kellett mondanunk a nevünket: Hollós-Balaskó; Hollós-Balaskó, Hollós-Balaskó. Mikor harmadszor is elmondtuk, az egyik tiszt rámutatott Pistára: „Ez a!” És kivittek Pistát és becsukódott az ajtó. És értem nem jöttek vissza! Hallottam és figyeltem jól, hogy amikor kivittek egyet, a keresztfolyosónál levágták a bilincset a lábáról. Aztán mély csend lett. Ijesztő, bénító csend.”²⁰⁶

Azt már az idősebb raboktól tudták, hogy akinek a lábáról leverik a bilincset, azt viszik a vesztőhelyre.

A halálos ítélet egyaránt lesújtotta a legerősebbnek hitt Sass Kálmánt és a vérhással szenvedő dr. Hollós Istvánt. Sass Kálmán végig azt hajtogatta: „Az ő okos fejét ki fogják lyuggatni a golyók.”

A vérhástól csonttá és bőrré fogyott Hollós István rezignáltan vette tudomásul: „bevégeztetett”. Sass Kálmánt és dr. Hollós Istvánt 198. december 2-án, külön repülőgéppel Nagyváradról előbb a szamosfalvi repülőtérre, majd onnan a szamosújvári börtönbe szállították. Itt volt a III-as számú kolozsvári katonai körzet – amelyhez Nagyvárada is tartozott – kivégző helye. A központi börtönparancsnokság igazolása szerint: Sass Kálmánt és dr. Hollós Istvánt 1958. december 2-án végezték ki a szamosújvári börtönben. A kivégzés után mindkettőjük holttestét itt kaparták el. A hozzátartozók, a gyerekek azóta keresik a férjüket, édesapjuk nyughelyét, hogy megadhassák a halottaknak kijáró végtisztességet.

Néhány nap múlva újra kinyílt a siralomház ajtaja. A megbilincselte Balaskó Vilmosnak újra átnyújtottak egy tenyérnyi papírt, amin az állt: „Életfogytiglani kényszermunka”. („Munca silnică pe viață.”) A gárdián csak annyit jegyzett meg: „Látod, élet!” („Vezi, viață!”)²⁰⁷

Az eddigi levéltári kutatások nem igazolták azt a korábbi feltevést, miszerint Balaskó Vilmos halálos ítéletének életfogytiglani kényszermunkára való meg-

206 Balaskó Vilmos: im. 50–51.

207 Uo., 51.

változtatását testvéröccse, Balaskó Nándor szobrászművész közbenjárásának, illetve a Gheorghe Gheorghiu-Dej pártfőtitkárnál tett kihallgatási kísérletének köszönheti.²⁰⁸

Balaskó Nándor a nándorfehérvári csata 500. évfordulója tiszteletére elkészítette Hunyadi János lovasszobrának két és fél méter magas makettjét. A tervet dr. Petru Groza államelnök is nagyra értékelte. Az eredeti elképzelés az volt, hogy a szobrot 1956 augusztusában a vajdahunyadi várban állítják fel. A tervet azonban elvetették, sőt a román–magyar történelmi megemlékezés is felemásra sikeredett. Balaskó Nándor művészetét a legfelsőbb párt- és államvezetés is elismerte. Minden bizonnyal ennek is köszönhető, hogy az öccse kegyelmi kérvénye időben és jó kezekbe került.

A Nagy Nemzetgyűlés elnöksége 1958. november 26-i átiratában közölte: „az 1448/1958. számú ítélettel a nevezett Balaskó Vilmos halálraítélt büntetését életfogytiglani kényszermunkára változtatja.” Az átiratot ellenjegyezte Ilie Moisesescu vezérőrnagy, a Katonai Törvényszékek Igazgatóságának parancsnoka.²⁰⁹

Balaskó Nándor Bukarestből román nyelvű táviratot küldött az öccse Máramaroszigeten élő családjának: „Élet, nem halál!” A táviratot félreértették. Balaskó Vilmos apósa 1963-ban abban a tudatban halt meg, hogy a vejét kivégezték.

Az érmihályfalvi, biharvajdai csoport börtönbeli szenvedésének gazdag irodalma van. Balaskó Vilmos emlékiratában valamennyi rabtársáról hosszabb-rövidebb fejezetet közölt. Nagy Lajos szabómester – akit Nyilaskeresztes párttagsággal és disszidálási kísérlettel vádoltak – a börtönben azt szerette volna megtudni: mi történt az otthon maradt szép fiatal feleségével? Közölték vele: a felesége elvált, férjhez ment egy szekus tiszthez. Nagy Lajos teljesen összeroppan, a társai attól féltették, hogy megőrül, menthetetlenül elpusztul.

1964-ben, amikor kiszabadult, akkor tudta meg: a felesége példás hűséggel és minden megaláztatást leküzdve várta őt haza. A feleségével készített mélyinterjú azt bizonyítja: a hozzátartozók még ma sem mernek beszélni a per egészéről, a retorziókról.

Dr. Andrásy Ernőről, Számadó Ernőről és a kiváló gazdaember hírében álló biharfélegyházi Borbély Józsefről, Varga László nagy-nagy szeretettel és melegszóggal ír.²¹⁰

²⁰⁸ Balaskó Nándor szobrász (Érszalacs, 1918. augusztus 30.–Tauberbischofsheim [D], 1996. június 28.) 1937–40: Bukaresti Szépművészeti Főiskola, 1940–1943: Magyar Képzőművészeti Főiskola, mestere: Kandó László. 1948: A romániai Petőfi szoborpályázat I. díja; 1958: Nemzetközi Auschwitz-pályázat. Tanított a marosvásárhelyi művészeti liceumban, majd 1948-tól Kolozsváron a Magyar Művészeti Intézet, majd az ebből alakult Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola szobrászat tanára és a kerámia tanszék vezetője. 1970-ben Portugáliába emigrált, Sintra városában telepedett le. Itt jelentős portrémegrendeléseket kapott. Kompozíciós műveiben és portréiban az itáliai hatású újklasszicizmus s az 1930–40-es évek magyar művészetének tanulságait igyekezett hasznosítani. Érezhetően hatott rá Medgyessy Ferenc formaalkotása. Bonyolult, nagyméretű kompozíciós műveket alkotott (Vatha, a pogány lázadó; Hunyadi János; Menekülők). Köztéri művei: Ady Endre mellszobra (kő, 1957, Zilah).

²⁰⁹ ACNSAS, Fond penal, nr. 102., vol. VI./A. f. 4.

²¹⁰ Varga László: in. 79., 128., 131–132.

1959. április 4-én a csoport több tagját – dr. Andrassy Ernót, Balaskó Vilmost, Csongrádi Gábort és Ferencet, Borbély Józsefet – bilincsbe verték, Temesvár, Oravica, Craiova és Bukarest „érítésével” az ország egyik leírhetőbb börtönébe, az „átneveléséről” ismert Pitești-i gulágra szállították. A csoport tagjai később Désre, majd Szamosújvárra kerültek. 1964-ben a 411. számú törvényrendelet alapján a külföldi, elsősorban amerikai nyomásra a büntetés hátralévő részét elengedték.

Az első tizenhat vádlottat hazaárulás vádjával ítélték el: kettőt halálra, 14 személyt életfogytiglani kényszermunkára, illetve dr. Andrassy Ernót és Torda Dánielt – mivel betöltötték a 60. életévüket – életfogytiglani fegyházbüntetésre. Ebben a perben hoztak a legtöbb életfogytiglani ítéletet, ami a kimondás időpontjában azonos volt a halálos ítélettel. 15 vádlottat különböző időtartamú kényszermunkára, polgári jogvesztésre ítélték. Földesi Ilona-Veronika – egykori diakonissza – büntetése volt a legkisebb: öt év börtönbüntetés és három évi polgári jogvesztés.

Az érmihályfalvi csoport perében a családtagokat is hihetetlen kegyetlenséggel sújtották.

Sass Kálmán legidősebb fiát, Bélát, 1957. február 18-án az apjával együtt letartóztatták, majd a tárgyalássorozat előtt szabadon engedték.

Nagybányán napszámosként dolgozott. Sass Kálmán feleségét, Tókes Máriát és négy gyermekét Gyöngyit, Kálmánt, Bélát és Hubát – 1959. augusztus 1-jei határidővel kényszerlakhelyre, a bárágani Olaruba deportálták. A deportálás időpontjában a nagyanyjánál volt Enikő lányának két és fél éves kislánya, őt is elhurcolták a bárágani pusztaságba. Kiss Mihály mérnök, az apa, kalandfilmbe illő módon szöktette el a kislányát, Enikőt, és menekítette vissza Erdélybe.

Sass Bélát deportálás közben, 1959. június 30-án Bukarestben letartóztatták, leszedték a vonatról és a társadalmi rend elleni izgatás vádjával Konstancán két és fél évre elítélték. Jilaván át a Brăilai Nagyszigetre, az ottani kényszermunkatáborokba került: Luciu-Giurgeni-ben és Grădinăban raboskodott. A Szabadságra Vágyó Ifjak Szervezete kapcsán is vallatták és újra a Szekuritáté nagyváradi börtönébe szállították, de a szervezettel való kapcsolatát nem tudták bizonyítani. 1962 februárjában szabadult a börtönből. Jelenleg kutatómérnök Bukarestben.

Ifjú Sass Kálmánt a családdal együtt a Bărăganba deportálták. Középiskolás tanuló volt Călărași-on, amikor 1960-ban letartóztatták és „politikai huliganizmus” vádjával két és fél évre elítélték. Szabadulása után ugyancsak Călărași-on fejezte be a középiskolai tanulmányait, majd bányamérnöki diplomát szerzett. Jelenleg Felsőbányán él.

Sass Kálmán legnagyobb lánya, Enikő, akit a letartóztatáskor az érmihályfalvi templomban összeesketett, a családjával együtt jelenleg Karcagon él. A második lány, Gyöngyi, a Bukarest melletti Buftenăn rekedt, nyugdíjaskén.

Sass Kálmán felesége és négy gyereke – az ugyancsak elítélt Rimay János családjával együtt (ők a Brăila megyei Satul Nou (Rubla) faluban, Constantin Brâncuși unokahúgával, Alexandra Botezzel együtt szenvedtek) – Bărăganban kilenc évet töltött embertelen körülmények között: a földbeásott vályogkunyhóban sem ágy, sem asztal, sem szék, sem villanyvilágítás nem volt.

A „háznak” nevezett lakhely valójában négy cölöpre állított sárkunyhó volt. A fekhely pedig kizárólag szalmából állt. Télen a sztyeppei szél, a Criv[?] , valóssággal betemette a kunyhókat. Az első kényszerlakhelyesek – hivatalos elnevezéssel: D. O.-sok (román nyelven: domiciliul obligatoriu) – a bánati svábok voltak. Ők legalább az állataikat, a bútoraikat magukkal vihették, Sass Kálmán felesége és gyerekei, a hét gyerekével ugyancsak ide deportált Visky Ferenc református lelkipásztor hitvese csak a legszükségesebb felvevő ruhát, evőeszközt vihettek magukkal.

Sass Kálmán gyerekei napszámra jártak a szomszédos gyümölcsösbe, Tókes Mária előbb varrónőként, majd a tyúkfarm munkásnőjeként, utólag pedig szakácsnőként járult hozzá a család fenntartásához. A gyerekek csak akkor tudták meg, hogy az édesapjukat kivégezték, amikor a Călărași-i román nyelvű gimnázium elvégzése után egyetemi felvételre jelentkeztek. Szükség volt az édesapjuk keresztlevelére vagy a halotti bizonyítványára. A Központi Büntetésvégrehajtási Igazgatóság ekkor állította ki a Sass Kálmán kivégzéséről szóló igazolást. A család az 1989. évi rendszerváltást követően kérvények sokaságával ostromolta és ostromolja a szamosújvári börtön, a Központi Büntetésvégrehajtási Igazgatóság bukaresti vezetőségét: hol pihennek Sass Kálmán földi maradványai? A semmitmondó válaszok egyikét román eredetiben és magyar fordításban a kötetben közöljük. Minden valószínűség szerint a kivégzés után Sass Kálmán és dr. Hollós István holttestét – akárcsak minden kivégzett esetében – a rabtemetőben kaparták el. Ezt később földgallyal eltüntették.

Rózsa Sándornak, a betyárnak, impozáns síremlékét a szamosújvári temetőben évente többezren keresik fel. A politikai perek kivégzettjei tiszteletére egy ortodox keresztet állítottak, oldalt egy márványtáblán a névsort is közlik, ez azonban sem művészi megformálásban, sem kivitelezésben nem tükrözi a méretetlen áldozatot, a kivégzettek etnikai, vallási „sokszínűségét”.

A politikai elítéltek a Duna-deltát joggal nevezték a poklok poklának, a biztos halál színhelyének. A romjaikban ma is álló megsemmisítő munkatáborok minden képzeletet felülmúló embertelenségét a Sass Bélával készített mélyinterjú-részlet egyértelműen bizonyítja:

„1961 késő őszét soha nem felejttem el. A nagy esőzések miatt sártenger volt a védőgát építőtelepe. Kora hajnalban már kihajtottak. A töltésről többször visszacsúsztam, éreztem, hogy nem tudok lépést tartani. Megálltam: lőjenek le, nem tudok továbbmenni!

Két fiú megfogott és visszavonszolt a táborba. Könnyörgtem az ugyancsak rab orvosnő: betegítsen meg, az ezerkétszáz emberből legalább kilencszáz tifuszos. A doktor – Steinhauz László – összekulcsolt kézzel ült előttem, nézett a lába elé sokáig, aztán egyszer odahoz egy edényt, kanalat: tedd át ebbe a kását! A korondi Páll Laji (a festő-költő) evett belőle. Szerencsésen „belém költözött” a tifusz. Én átkerültem a kórházba. Karácsony este volt. Boldog ünnep. Lám, ilyen is lehet a boldogság” – mondja rekedtes hangon a súlyos beteg (torokrákos) Sass Béla, Bukarestben élő betegnyugdíjas kutatómérnök.

A legdrámaibb sors dr. Hollós István életben maradt családtagjainak jutott osztályrészül. Hollós István felesége, a Kalocsán 1913-ban született Kovács Má-

ria tanítónő a történetek nyomán megőrült. A gyerekei ma sem tudják melyik elmeegógyintézetben hunyt el, hol temették el.

Legnagyobbik fia, István, 1938-ban született. Ő ottmaradt a kalocsai nagyszülőknél, illetve az ismerősöknél. Egyetemi hallgatóként részt vett a budapesti forradalmi harcokban, ezért előbb Ausztriába, majd az Amerikai Egyesült Államokba menekült. Katonai pályára lépett, harcolt Vietnámban, mindenhol, ahol felettesei bevetették. Idősebb korában a katonai akadémián tanított. Furcsa módon teljesen elfelejtette az anyanyelvét. A világhálón olvasta az édesapjáról szóló tanulmányom angol nyelvű fordítását. Hatvan év után először érdeklődött az édesapja, a Romániában maradt három testvére sorsa felől. 2006 őszén Nagyváradra és Érmihályfalvára is ellátogatott. Vallomásából kiderült: azért nem érdeklődött az apja, a testvérei sorsa felől, mert az amerikai hadseregben nem veszik jó néven, ha valamelyik katonának zavaros múltja van.

A második fiú, az 1942-ben Budapesten született Attila, az édesapja letartóztatásakor Gyulafehérváron a kántortanítóképzőben tanult. A letartóztatás elől különböző építőtelepekre menekült. 2006-ban hunyt el Bukarestben. Teljesen román környezetbe került, a felesége a testvérükkel való kapcsolatot is tiltotta. Az üldözés elől az alkoholizmusba menekült.

A harmadik fiút, a 11 éves Csabát egy érmihályfalvi gazdálkodó fogadta örökbe. Gyalázatosan bánt vele, rongyokban járatta. Talán ez volt a szerencséje: a gyámhatóság székelyföldi származású tisztviselője a székelykeresztúri árvaházba vitte. Itt érettségizett, a néprajzkutató és régész Székely Attila osztályfőnök személyében második apára lelt. Faipari technikumot végzett, majd 1989-ig a szovátai gáttelen dolgozott. Jelenleg faipari vállalkozó.

Székely Attila tanár 2006 tavaszáig meg volt győződve: az 1947-ben született kedvenc tanítványa, Hollós Csaba „kísérő dosszióját” – amelyben feltüntették, hogy az édesapját „a népi demokratikus rendszer elleni felforgató tevékenységéért (itt következik a csúsztatás!) életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, az édesanyja pedig elmebeteg” – 1959 januárjában Gálfalvi Sándor akkori igazgató beleegyezésével elégette.

E sorok írója 2006 májusában a Székelykeresztúri volt árvaház – jelenleg szakközépiskola – egyik pincéjében a többszáz dosszié között megtalálta a Szekuritáté parancsára végrehajtott „kettős könyvelés”-t igazoló iratcsomót. Az 1959. január 29-én kiállított, majd 1963. október 25-én felújított személyi adatlap minden, a gyerek további sorsát kedvezőtlenül befolyásoló terhelő információt tartalmazott! A dossziét az árvaház akkori magyar kádereke állította össze. Hollós Csaba már dolgozott, amikor az adatokat „felfrissítették”, újabbakkal egészítették ki. A kötetben közöljük a személyi lap minden adatát.

Hollós István legkisebb gyermekét, az apja kivégzésekor tízéves Enikőt örökbefogadták. Vasúti pénztárosként dolgozott. Jelenleg súlyos betegen betegnyugdíjas.

Sass Kálmán családja jó barátságban volt Ravasz László református püspökkel. A püspök amikor a vejeit – dr. Uray Sándort, dr. Szacsavay Ferencet, majd dr. Bibó Istvánt az 1956-os magyar forradalom államminiszterét letartóztatták, elítélték, a családjukat is meghurcolták – egy gyermekori vízióra emlékezett:

végignézte, ahogyan a macska felkúszik a fa törzsén, lecsap a madárfészekre, a fiókákat megöli, majd véres körmökkel, diadalmasan ereszkedik alá.

Az érmihályfalvi, biharvajdai, nagykarolyi 31 elítélt családját is hasonló módon szórták szét, hurcolták kényszerlakhelyre, megfosztva őket a legelemibb emberi jogoktól. A kommunista diktatúra után a „véres körmeit” évtizedeken át büszkén, kérkedve, hivalkodva mutogatta.